

Sobre els noms dels animals

ALBERT JANÉ (MEMBRE DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS)

En realitat, no tenim sinó el modest propòsit de fer algunes observacions sobre les definicions dels noms d'animal que podem llegir en els diccionaris de la llengua, més concretament, en el nostre diccionari normatiu actual, és a dir, la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC2), que és encara tributari, com se sap, del Diccionari Fabra.

D'acord amb uns criteris lexicològics habituals, les definicions dels noms d'animal intenten determinar l'espècie (o el gènere) designada per cada nom amb les principals característiques que els són pròpies, reals o atribuïdes, cosa que dóna lloc a definicions no paral·leles, que a vegades poden ser sorprenents. Vegem, així, les definicions del nom de dos animals tan coneguts com el llop i la guineu, prescindint del fet que el primer d'aquests noms és específic i el segon és genèric: «Mamífer carnívor de la família dels cànids, de pèl gris fosc, cua llarga i peluda, molt voraç, que emet un udol característic (*Canis lupus*).» «Mamífer carnívor de la família dels cànids, d'uns 60 centímetres de llarg, musell estret, orelles dretes, peus curts, cua llarga i grossa i pelatge rogenc (*Vulpes vulpes*).» Totes dues definicions són impecables i no mereixen cap objecció, però quan les comparem ens adonem que s'indiquen unes quantes característiques sobre l'animal designat amb el terme *guineu* que se silencien pel que fa a l'animal designat amb el nom *llop*: la llargada, la forma del musell, de les orelles i dels peus (que, potser, més aviat caldria dir de les potes). Curiosament, en canvi, el Diccionari Fabra deia del llop que fa un metre de llarg i que té les orelles erectes. Pel que fa a la voracitat del llop, no deixa de ser una característica més aviat atribuïda. En principi, tots els animals mengen per la gana que tenen, sempre que tinguin

De la guineu, dita també *guilla* o *rabosa*, ens diu que té la cua llarga i grossa

El llop, segons el DIEC, és un animal molt voraç

prou aliment al seu abast, cosa que en el cas del llop, per la seva natura i pel medi en què li ha tocat de viure, no sempre s'ha esdevingut.

El DIEC no diu res de la localització ni del llop ni de la guineu, és a dir, del territori on viuen, que és el fet més usual, però amb excepcions. Així, de l'isard (*Rupicapra rupicapra*) ens diu que habita les zones muntanyoses del sud d'Europa, del linx (*Lynx pardinus*) ens diu que viu a les muntanyes i als boscos de la península Ibèrica, i de la llebre (*Lepus europaeus*), que viu a l'Europa central i és corrent als Països Catalans.

Així mateix, observem algunes diferències de terminologia. Per exemple: peus curts (s.v. guineu), cames llargues (s.v. linx), potes esveltes (s.v. oví), extremitats curtes (s.v. geneta).

El valor culinari dels animals

Un aspecte molt important dels animals tractat molt desigualment és el seu valor culinari. Dels mamífers del nostre país que són habitualment objecte de caça, en primer lloc el conill, seguit per la llebre, l'esquirol, el senglar i l'isard, el DIEC no en diu res. En canvi, sobre aquest punt, ens dóna informació d'alguns ocells: «peça de caça apreciada» (s.v. perdiu), «ocell... molt apreciat pels caçadors» (s.v. guatlla), «molt preat com a ocell de caça» (s.v. faisà), «una peça de caça apreciada» (s.v. tudó), «... del qual s'aprofita la carn, el fetge i les plomes» (s.v. oca). «molt apreciat pels caçadors» (s.v. becada), «molt apreciat pels caçadors» (s.v. becadell).

La gamba vermella, segons el DIEC, és un crustaci molt apreciat en gastronomia

No hi trobem, però, una informació anàloga sobre els ànecs (amb 21 espècies diferents), el francolí, el tord i la tórtora, a part d'altres moixons més aviat petits, com és ara el pardal, apreciats per certs gastrònoms, o, ocasionalment, per alguns famolencs!

Pel que fa als peixos, en el sentit ampli del terme, és a dir, els animals de vida aquàtica, la informació desigual del DIEC sobre el seu valor culinari és encara més notable. Amb frases com «de carn molt apreciada», «de carn molt saborosa», «de carn exquisida», «molt apreciat en gastronomia» o «molt apreciat culinàriament» es pondera la bondat de l'anguila, el bacallà, el bonítol, l'escamarlà, la llagosta, el llamàntol, el llobarro, el lluç, el nero o anfós, el moll, el rap, el salmó, la sípia, la tonyina, l'ostra, l'espardenya (*Stichopus regalis*), l'emperador o peix espasa, la gamba (les espècies del gènere *Palaemon* són de carn molt saborosa i la gamba vermella és molt apreciada en gastronomia), el xanguet i és possible que algun més. Del musclo, de la galera i de certes petxines es diu, simplement, que són comestibles, i de la cloïssa, de la qual no s'indica cap nom científic, generalment comestible. En alguns casos, la informació del DIEC sobre el valor culinari dels peixos enclou una valoració matisada o negativa. Així, se'ns informa que la carn de la mussola vera és de la millor qualitat, i que la de la mussola pintada és de carn inferior. També hi llegim que el pop vulgar (*Ocpotus vulgaris*) és un comestible molt apreciat, però que el pop mesquer o pop pudent (*Eledone moschata*), que amb els noms ja paga, és molt abundant però no gens apreciat com a comestible. També hi aprenem que dels òvuls de l'esturió se'n fa el caviar, i que l'areng arriba als consumidors enllaunat o conservat per fumatge, amb què deduïm clarament que és comestible.

Però la nòmina de peixos i animals de mar sobre els quals el DIEC no dóna cap informació gastronòmica no és pas gens escassa. Hi ha, si més no, els següents, la major part dels quals, si no tots, són també de carn saborosa i apreciats en gastronomia (els uns més que els altres, certament): el llagostí, l'angula, el cranc, el llenguado, la carpa, la truita, el barb, l'orada

(ens ve a la memòria aquella passada mitificació de l'orada a la sal!), el seitó, el verat, el calamar o calamars, l'escòrpora (de tanta anomenada pel bon gust que diu que dóna a les sopes), la garota o garoina (o eriçó de mar), el besuc, el congre, el corball, el déntol, el caçó (que sembla que no és el mateix que la mussola), la llissa o llíssera, la mòllera, el pagell, la palaia, la rajada, el rèmol, el serrà, el sorell i la sardina. Cal remarcar que, si bé no es diu res del valor culinari d'aquest darrer peix, la rastellera de derivats que la seva entrada precedeix en la nomenclatura del DIEC, *sardinada* «menjada de sardines», *sardinaire*, *sardinal*, *sardinaler* i *sardinalera*, posen en relleu la seva importància com a aliment. Observem que el DIEC dóna informació gastronòmica sobre peixos en força casos en què manca en el DGLC; però, curiosament, aquest darrer diccionari ens diu que el llenquado és de carn exquisida, informació que ha desaparegut de la definició del DIEC.

El sentit figurat

En un nombre molt elevat de casos, els diccionaris, i entre ells, naturalment, el nostre DIEC, no deixen de fer constar, en el seu articulat, l'ús en sentit figurat dels mots definits, dit altrament, els nous valors que han adquirit en virtut de la figura retòrica de la metàfora. Però per elevat que sigui aquest nombre de casos no arribarà mai als que ofereix la realitat de la llengua, als usos metafòrics ja existents i perfectament consolidats i, òbviament, als més o menys ocasionals i els que la pràctica del llenguatge crea incessantment. De fet, com és ben sabut, un bon nombre de formes lèxiques del llenguatge més habitual tenen un origen metafòric del qual ja no són conscients la major part dels usuaris de la llengua. És ben natural, així, que les múltiples propietats característiques, tan heterogènies i variades, dels animals que coneixem hagin originat un ús metafòric, que consisteix a aplicar a les persones el nom d'aquell animal les peculiaritats del qual els atribuïm.

Les subentrades en la nomenclatura del DIEC dedicades a aquesta mena de definicions, és a dir, corresponents a noms d'animals usats en sentit figurat, no són pas escasses,

El llagostí no sembla pas menys apreciat que la gamba, però el DIEC, que el descriu detalladament, no en diu res

Perspicaç com una àguila

ni de bon tros; però, com acabem de dir, sempre es podria ampliar. En un bon nombre de casos, es tracta de definicions iniciades amb el descriptor *persona*: «Persona toixa, de poc enteniment» (s.v. ase), «Persona perspicaç» (s.v. àguila), «Persona que viu retirada i fuig de la gent» (s.v. aranya de forat), «Persona que porta el pes més feixuc en un ofici, en una ocupació» (s.v. burro), «Persona, espacialment una noia, jove i esvalotada» (s.v. cavallot), «Persona innocent, cànida o excessivament tendra» (s.v. colomí), «Persona maligna» (s.v. escurçó), «Persona molt eixerida» (s.v. estornell), «Persona que pertot es fica, que tot ho esbrina» (s.v. fura), «Persona que no pensa sinó a arreplegar per a si béns, avantatges, etc.» (s.v. garsa), «Persona que canvia d'opinió segons les ocasions» (s.v. camaleó), «Persona cruel» (s.v. hiena), «Persona toixa, bestiota» (s.v. gamarús), «Persona que en un poble, en una comunitat, etc., vol manar-ho tot, és la principal, imposa la seva voluntat» (s.v. gall), «Persona covarda» (s.v. gallina), «Persona desnerida, d'aspecte ridícul» (s.v. mico filós), «Persona que no fa sinó imitar el que veu fer als altres» (s.v. mona), «Persona confiada a la direcció d'un pastor espiritual» (s.v. ovella), «Persona molt pesada» (s.v. poll «insecte»), «Persona que molesta perquè parla contínuament, demana coses, no deixa fer la feina, etc.» (s.v. paparra), «Persona que parla poc, ensopida, encantada» (s.v. mussol), «Persona poc espavilada, poc deseixida» (s.v. lluç), «Persona bruta, físicament o moralment» (s.v. porc), «Persona que viu, que s'enriqueix, a expenses d'altri, exhaurint-ne els béns, els recursos» (s.v. sangonera), «Persona molt cruel» (s.v. tigre), «Persona llesta, viva, eixerida» (s.v. mostela), «Persona que mai no calla, que hom es troba sempre al damunt» (s.v. borinot), «Persona dòcil com un anyell» (s.v. xai), «Persona alta i desmarxada» (s.v. aligot), «Persona que parla fora mesura» (s.v. cotorra), «Persona molt lletja» i «Persona molt xerraire» (s.v. lloro), «Persona astuta» (s.v. vespa). En casos com els següents, l'obtenció de la designació amb un sentit figurat s'ha realitzat a causa de circumstàncies que no corresponen a les característiques de l'animal: «Persona que comercia en droga a la menuda» (s.v. camell), «Persona

que té més malícia o gosadia de la que aparenta amb les maneres, el posat, etc., quan és davant algú» (s.v. mosca balba o mosca morta). Pel que fa a «Persona molt alta i prima» (s.v. gànguil), considerant que una segona accepció de gànguil és «gos llebrer», sembla en principi molt lògic i enraonat de veure-hi un cas més de sentit translàtic a partir del nom de l'animal, però indueix a rebutjar aquesta idea la informació que sobre aquest nom dona Joan Coromines en el seu DECat, que sosté que tant el sentit personal com l'animal provenen del nom d'una embarcació. És tanmateix un fet que en el llenguatge après en la nostra infantesa als carrers de Barcelona es deia *Corre com un gànguil* i *Quin gànguil!* fent referència a una persona alta i prima, sense que, evidentment, tinguéssim idea ni del gos

llebrer ni de l'embarcació. En els casos següents, certament una mica especials, el descriptor no és *persona* sinó més específicament *dona*: «Dona que mascleja» (s.v. gallinotsot, mot que en el sentit propi és definit «Gall sense cresta que sembla una gallina») i «Dona atractiva, provocadora, activa amorosament i sexualment» (s.v. tigressa). Esmentem, encara, un cas en què el sentit metafòric del nom de l'animal s'aplica més aviat a una cosa que a una persona: «Obstacle que s'oposa a l'avançament d'alguna cosa» (s.v. rèmorea).

En alguns casos, com si l'ús d'aquests noms d'animal no es considerés prou consolidat, el DIEC recorre a exemples comparatius: *Lleuger com una daina*, *Córrer com una daina*, *Fidel com un gos*, *Poruc com una llebre*, *Dormir amb els ulls oberts com les llebres*, *És valent com un lleó*, *Defensar-se com lleons*, *Es van batre com lleons*, *Menjar com un llop*, *Tenir una fam de llop*, *Arrapar-se com una llagasta*. Hi ha, també, els casos en què es parteix de la base que el nom de l'animal ha originat una frase verbal, a la qual, per tant, es concedeix una subentrada amb la definició corresponent: *Ésser una aranya* «No deixar escapar cap avinentesa de guany, saber-se aprofitar de tot» (s.v. aranya), *Estar*

Fidel com un gos

De qui va molt a poc a poc diem que és una tortuga

com una cabra «Ésser eixelebrat, esbojarrat», «Estar esvalotat» (s.v. cabra), *Fer l'ànec* «Morir» (s.v. ànec), *Fer el mico* «Fer ximpleries» (s.v. mico). *Fer la rateta* «Projectar sobre alguna cosa la llum reflectida per un mirallet» (s.v. rateta).

També podem observar alguns exemples en què la nova accepció obtinguda amb la figura retòrica de la metàfora es considera, amb un punt evident d'arbitrarietat, més aviat adjectiva que no pas substantiva, o totes dues coses alhora. Aleshores la definició es fa no per mitjà d'un grup nominal sinó d'un adjectiu o d'una frase relativa adjectiva: «Esquerp» (s.v. isard), «Avariciós» (s.v. rata), «Que té poc enteniment, no gens intel·ligent» (s.v. ruc), «Que fa marraneries» (s.v. marrà). Anàlogament, «Estúpid, obtús» i «Estúpida, obtusa» (s.v. burro i burra), considerats, potser a tort, exclusivament substantius. Notem, encara, l'accepció «Escabrós, salvatge» (s.v. isard), aplicada, evidentment com a forma adjectiva, no a persones sinó a coses.

És segur que la nostra relació és incompleta. Una lectura exhaustiva del nostre DIEC ens faria trobar algun altre cas. Però el que a continuació volem indicar són algunes omissions, que poden semblar sorprenents, però que hem de considerar inevitables. Efectivament, ens sembla prou habitual l'ús metafòric de mots com *tortuga* (persona molta lenta), *marmota* (dormilega), *formigueta* (persona treballadora i estalviadora), *guineu* (persona astuta), *òliba* (persona retreta i solitària), *mula* (persona molt tossuda), *toro* (persona amb molta empenta), *ostra* (persona avorrida), *tauró* (persona sense escrúpols), *cadell* (enjogassat i festós), *pollet* (inofensiu), *gripau* (lleig), *gasela* (lleugera i esvelta), *paó* (presumit), *papallona* (persona voluble), *pop* (persona absorbent, que tot ho abasta), *llimac* (llefiscós), *voltor* (depredador repugnant). Així mateix, les característiques físiques més aviat sobresortints d'animals com l'elefant, l'hipopòtam, la balena, la vaca, la girafa, l'ós, el gorilla, la boa, la iguana o la zebra inviten tot naturalment a aplicar els seus noms a determinades persones, sovint, és veritat, sense gaire gentilesa ni consideració personal. La conveniència d'incloure tots aquests

usos figurats en un diccionari de la llengua és molt relativa, car la seva exclusió no ha de privar mai de recórrer-hi lliurement sempre que l'usuari ho consideri útil i oportú. D'altra banda, escau d'assenyalar que a vegades es manifesta una tendència exagerada a pretendre o reclamar una exhaustivitat pràcticament impossible pel que fa als casos d'aplicació de les paraules que han d'indicar les seves definicions dels diccionaris.

Ja cau fora de la metàfora o sentit figurat el sentit amb què s'usen certs noms d'animal que no hi tenen res o gairebé res a veure: *daina* «noia escolta», *granota* «roba de mecànic», *ratolí* «element de l'ordinador», *gorilla* «guardaespatlles», *cranc* «càncer», *gall* «nota falsa», *gat* «instrument mecànic», *mona* «embriaguesa» i «pastís de Pasqua», *grua* «màquina d'aixecar grans pesos», *esquirol*, «no vaguista», etc.

Els verbs derivats

Així com els verbs derivats de noms de vegetals són més aviat escassos, els derivats, directament o indirectament, de noms d'animals són més nombrosos del que podria semblar. Vet ací els que hem reeixit a trobar en l'article del DIEC2, que transcrivim amb una definició succinta:

anguilejar Ésser semblant a una anguila.

anyellar, xaiar L'ovella, parir.

astorar Causar un gros espant (a algú).

esparverar La imminència d'un perill, esverar.

formiguejar Una part del cos, experimentar una sensació de formigó. Una gran multitud de persones o bèsties, bellugar-se.

serpejar, serpentejar Anar, estendre's, segons una línia sinuosa, formant meandres.

Esvelta com una gasela

papallonejar Moure's d'una banda a l'altra com una papallona.

cavallar El mar, agitar-se rodolant les onades les unes sobre les altres.

cavallejar Anar sovint a cavall. Tenir alguna cosa de cavall.

cavallerejar Portar-se com un cavaller.

cotorrejar Parlar massa.

cabrejar La mar, formar petites onades blanques d'escuma.

gatejar Anar de quatre grapes.

gatinar La gata, parir.

esgatinyar-se, gatinyar-se Barallar-se a esgarrapades.

garrinar La truja, parir.

furar Posar la fura dins els caus dels conills.

furetejar Cercar-ho, regirar-ho tot.

cadellar La gossa, la lloba, etc., parir.

gallejar Fer el gall, l'important.

gallinejar Ronsejar.

caragolar Disposar en forma de canó o rotlle.

marranejar Un infant, fent una marraneria.

mosquejar Un animal, esquivar-se les mosques amb la cua.

porquejar Fer porqueries.

ratar Un gat, un gos, etc., caçar rates. Rosegar.

talpejar Anar a les palpentos.

torejar Algú, esp. un torero, lluitar amb un toro segons unes regles establertes.

vedellar La vaca, parir.

Hi trobem a faltar especialment *falconar*, tant més que el DIEC ja recull *falconada* «Acció d'escometre el falcó, l'esperver, etc., la seva presa». Doncs, *falconar* seria «Escometre el falcó, l'esperver, etc., la seva presa» i *falconada* «Acció de falconar». El mot és ben viu. No fa gaire, un caçador amic nostre ens explicava que del balcó de casa seva estant veia com falconaven els espervers que niaven a les torres de la Sagrada Família de Barcelona. I, encara, *tortuguejar* «caminar o obrar lentament, com les tortugues».

Al costat de la forma principal *caragol* el DIEC recull la forma secundària *cargol*, que, de fet, és la més habitual, però no el verb corresponent, *cargolar*, que és també la forma més generalment usada.

Amb el mateix valor que *talpejar* és molt habitual *anar talper* (pronunciat generalment *anar tauper*).

Els hàbitats determinatius

Hi ha noms d'animal que s'usen en certes ocasions determinats per un altre nom que designa el seu hàbitat en principi natural. Podem dir els següents: conill de bosc, pardal de bardissa, ànec de riu, truita de riu, cranc de riu, llagosta de rostoll, cuc de terra, musclo de roca, rata de claveguera, gat de teulada, eriçó de mar, perdiu de mar,

De qui vol imposar la seva voluntat en el seu ambient es diu que és un gall

cargol de mar, escarabat de cuina, pantera de la neu, polla d'aigua, mallerenga d'aigua, serp d'aigua, tallarol de gar-riga, esparver d'estany, oreneta de ribera.

Algunes d'aquestes designacions compostes han estat imposades pels naturalistes amb un propòsit específic, és a dir, amb la idea de dotar cada espècie, també en llengua catalana, d'un designació inequívoca. Cal recordar que molt sovint la diversitat de noms vulgars és simplement un fet dialectal i no té cap relació amb la diversitat específica. Però algunes d'aquestes designacions són del llenguatge comú, i el determinatiu els és aplicat amb un propòsit diferenciador. Concretament, ens són familiars de tota la vida designacions com *conill de bosc* (no domèstic), *ànec de riu* (no domèstic) i *llagosta de rostoll* (l'insecte, no el crustaci). Però que circumstancialment siguin aplicades a uns animals aquestes designacions complexes, no vol pas dir que l'hàbitat designat pel terme determinatiu sigui el lloc on han de viure permanentment aquests animals. No són, doncs, vàlides les posicions dels qui, obeint a un raonament, generalment improvisat i esporàdic, rebutgen aquestes designacions adduint que no tots els conills no domèstics viuen al bosc, que no tots els ànecs silvestres viuen al riu i que no totes llagostes dites de rostoll (els insectes) viuen als rostolls. Cal recordar que el valor descriptiu que poden tenir certes designacions nominals molt sovint no correspon del tot a la realitat o no hi correspon gens. Sobre *llagosta de rostoll* podríem dir que és una designació repetidament usada per Josep M. de Sagarra, pel cap baix en tres de les seves obres, *L'aperitiu*, *Memòries* (diverses ocurrences) i *La ruta blava* (com a element d'una comparació, un cas en què és imprescindible distingir l'insecte del crustaci).

Sobre la truita de riu cal precisar que s'usa aquesta designació quan, en termes culinàries, cal distingir-la de la truita d'ous, encara que a vegades aquesta imprescindible distinció es fa amb altres recursos lingüístics. ◆